

Siró Béla

BALTAZÁR DEZSŐ REFORMÁTUS PÜSPÖK ÉS A MAGYAR ZSIDÓSÁG*

Baltazár Dezsőt 1911-ben, negyven évesen választották meg a tiszántúli református egyházkerület püspökévé. 1917-től a református zsinat, 1918-tól az Egyetemes Konvent elnöki tisztét, azaz a legmagasabb magyar református egyházi tisztségeket töltötte be 1936-ban bekövetkezett haláláig. Egyházi méltóságánál fogva tagja volt az 1918-ig működő, majd 1926-tól újra ülésező felsőháznak, így politikai nézeteinek az országos politikában ezen a fórumon közvetlenül is hangot adhatott. Legtöbb cikke az Országos Református Lelkészegyesület lapjában és a Debreceni Protestáns Lapban jelent meg; előbbinek főszerkesztője volt, ezért ez a hetilap tükrözte leginkább álláspontját. Személyével sokat foglalkoztak az országos politikai lapok valamint a magyar zsidó sajtó is, utóbbiak közül elsősorban az Egyenlőség és a Múlt és Jövő. Baltazár Dezső különösen a zsidókérdésben kialakított állásfoglalásával keltett érdeklődést és kavart nagy vihart a korabeli politikai közvéleményen belül.

A későbbi püspök már fiatalon felfigyelt a keresztény–zsidó együttélés problémáira. Magyarország azon részén: a Tiszántúlon, a Hajdúságban született és nevelkedett, amely a tradicionális kelet-európai zsidóság betelepülési övezetének a határára esett. Püspöki székhelyévé az a Debrecen vált, ahova a zsidók szívesen telepedtek be az északkeleti vármegyék falvaiból, s ahol ennek következtében 1867 és 1920 között — a fővárost is beleértve — az izraelita felekezetű népesség a legnagyobb ütemben növekedett.¹ Ez az övezet volt egyúttal az a térség is, ahol — a katolikusokkal szemben felekezeti többséget alkotva — az ország református népessége koncentrált.² A két különböző felekezethez tartozó népesség érintkezését az is befolyásolta, hogy míg a reformátusok között az országos átlag-

* Az MTA Judaisztikai Kutatócsoport által szervezett „Zsidó szellemi élet a két világháború közötti Magyarországon” c. konferencián (Budapest, 1992. április 6.) elhangzott előadás szerkesztett változata.

1. Budapest izraelita felekezetű népessége 1869–1920 között 4,8-szeresére növekedett, Debrecenben ugyanezen időszak alatt az izraelita népesség növekedése 5,3-szoros volt, a zsidóság létszáma 1919 főről 10170 főre nőtt. A többi nagyvárosban a növekedés üteme jóval kisebb volt. Karner Károly: A felekezetek Magyarországon a statisztika megvilágításában. Theológiai Tanulmányok 14. Debrecen, 1931. 8., 10. o.
2. Hajdú vármegyében a lakosság felekezeti megoszlása 1920-ban: katolikus: 12,7%, református: 74,6%, izraelita: 4,3%. Debrecenben: katolikus: 19,2%, református: 65,7%, izraelita: 9,8%. Országosan: katolikus 63,9%, református: 21%, izraelita: 5,9%. uo. III., IV. táblázat (6. o.)

nál magasabb volt a földművesek, a kis- és középbirtokosok aránya, addig a zsidóság itt is elsősorban kereskedelemmel és iparral foglalkozott.³ Ez az idők folyamán kialakult munkamegosztás tompította ugyan az ellentéteket, de nem küszöbölhette ki azokat, mint ez a püspök gyermekkori élményeiből is kitűnt.⁴

Baltazár Dezső fokozott érdeklődést tanúsított teológus hallgatóként a zsidó vallás és történelem iránt, kiválóan megtanult héberül is, és ebben a társadalmi közegben később lelkészként majd egyházfőként erkölcsi kötelességének érezte, hogy világos álláspontot alakítson ki a zsidóságot érintő minden kérdésben és véleményének nyilvánosan is hangot adjon: „Ismeretes dolog, hogy valahányszor a vérvád középkori meséje időnként szőnyegre került... nekem, mint az ószövetség vallása, a törvény és a próféták elég alapos ismerőjének tudományos kötelességem volt a tudatlanság tévtudományával szembe szállani. Általában pedig, mint az evangélium fényétől felvilágosodott magyar kálvinista ember szent iszonyattal fordultam el minden olyan törekvéstől, vagy pedig kemény csatával fordultam minden olyan irányzat ellen, amelyik a vallásból üldözési anyagot csinál.”⁵

Baltazár Dezsőt közvetve egyházpolitikája is közelítette a zsidósághoz. A magyar reformátusok évszázados küzdelmet folytattak a Habsburg hatalommal összefonódó római katolikus egyház ellen, amely a reformátusok vallásszabadságát korlátozta, híveit üldözte. A múlt század végére a liberalizmus meghozta ugyan a reformátusság számára — ahogyan a zsidóság számára is — a felekezeti egyenlőséget, a református egyház a Horthy-korszakban is kapott az államtól anyagi támogatást, de a keresztény-nemzeti ideológiát kidolgozó és a társadalom felé döntően közvetítő katolikus egyház anyagi fölénye, hagyományosan nagy politikai súlya továbbra is ellenérzést váltott ki a kisebbségi protestáns egyházak egyes vezetőiben, köztük a tiszántúli református püspökben is.

Baltazár Dezső zsidósággal kapcsolatos nézeteit és a reájuk adott magyar zsidó reakciókat leginkább a református és izraelita felekezeti sajtóban követhetjük nyomon. Az „asszimiláns” izraelita „Egyenlőség” mindjárt püspökké választásakor kikérte véleményét. A frissen beiktatott püspök már ekkor, 1911-ben felhívta magára a zsidó közvélemény figyelmét rokonszenves álláspontjával: rövid cikkében hangsúlyozta a zsidó vallás egyetemes kultúrtörténeti és erkölcsi jelentőségét, a zsidóságban történetileg kialakult pozitív tulajdonságokat és elítélte az antiszemitizmust.⁶ Egy évvel később az első egyikeként fizetett elő a Múlt és Jövő folyóiratra, amely a zsidó kultúra megújításának a fóruma volt.⁷

3. A reformátusok aránya az egyes foglalkozási csoportokon belül különösen magas a középbirtokosok (34%), a kisbirtokosok (26,8%) és a részes földművesek (46,5%) között. Az izraelitáké viszont az iparban (10,3%), a kereskedelem és hiteléletben (45,1%) és a szabadfoglalkozás egyes területein. uo. XII. táblázat (52. o.)

4. Egyenlőség 1921. május 28.

5. Dr. Baltazár Dezső: A próbáltatások idejéből. Debrecen, 1920. 180–181. o.

6. Egyenlőség jubileumi száma 1911. június 1. 17. o.

7. Múlt és Jövő 1936. október 269. o.

Baltazár nézetei nagyobb nyilvánosságot 1917-ben kaptak, amikor országos vita bontakozott ki a magyar zsidóság társadalmi helyéről és szerepéről, a felekezetek viszonyáról. Ekkor jelent meg Ágoston Péter nagyváradai jogásztanár hírhedtté vált könyve, *A zsidók útja*, amelyben a szerző elsősorban a zsidóságot tette felelőssé beilleszkedési nehézségei és a növekvő antiszemitizmus miatt. A szerző megoldásként azt javasolta, hogy a zsidók hagyják el hitüket és teljesen olvadjanak be a keresztény társadalomba.

E könyv megjelenése ösztönözte a Huszadik Század folyóirat polgári radikális szerkesztőit arra, hogy körkérdezt intézzenek-e tárgyban a korszak jeles zsidó és nem zsidó politikusaikhoz, tudósaihoz, művészeihez, közéleti szereplőihöz. Jászi Oszkár felkérését Baltazár Dezső is megkapta 1917. májusában.⁸ Jellemző mozzanat azonban az, hogy mire a szerkesztő felkérése megérkezett, akkorra a püspök már nyilatkozott az Egyenlőségnek és Baltazár lapja, a Lelkészegyesület is lekötölte később teljes terjedelemben ezt a nyilatkozatot.

A püspök ebben az írásban hangsúlyozta azt, hogy a kereszténység a zsidó vallásból fejlődött ki, őszösvetségi eredetű, kiemelte a zsidóság körében a történelem folyamán először megjelenő egyistenhit vallástörténeti jelentőségét és idézte a kereszténység megalapítójának szavait, miszerint „Nem jöttem hogy eltöröljem a törvényt és prófétákat, hanem inkább hogy betöltssem” valamint hogy „az idvesség a zsidók közül támad”. Keresztényként is elítélte ezért az Ágoston Péter könyvében foglaltakat, de ezt tette liberális politikusként is: „A zsidó nem foglalja le erőszakosan sem a kereskedelmet sem a szellemi foglalkozásokat. Erre sem módja, sem kényszerítő hatalma. Versenyben nyeri a pozíciót. A verseny szabad. A verseny megnyerésének külső előfeltételével a befogadó uralkodó elem rendelkezik... a tehetséges, szorgalmas, kitartó elemet csak ezért szorítani le az érvényesülés teréről, hogy a versenyt nem álló elem elhelyezkedési százaléka a szellemi foglalkozásokban megfelelő legyen: ez bármely állam szellemi háztartásának lelkiismeretlen kezelése volna.” Fejtegetése végén a szerző rámutat arra, hogy a zsidóság — Ágoston véleményével ellentétben — kellően hazafias és áldozatkész. Összetartása nem ellenséges élű, hanem felekezeti jellegű és ezt az összetartást más felekezetűeknek is becsülnie kellene.¹⁰

A püspök ezzel egy időben hasonló tartalmú nyilatkozatot adott az ortodox Allgemeine Jüdische Zeitung szerkesztőségének is a lap és a szerkesztő jubileuma alkalmából.¹¹

Baltazár hozzászólásaival nagy hatást gyakorolt a magyar zsidóságra. „Az ez idei Pesszach-ünnepünk Széder-estéjén a legtöbb magyar zsidó asztalán a Hagada mellett ott díszlett az Egyenlőség is, melynek Méltóságod tollából eredő, a gyűlölet és kenyér-irigység sötét árnyait szétrebbentő ragyogó vezércikkét az egész magyar zsidóság legkedvesebb ajándékként fogadta” — írta a debreceni izraelita

8. Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára (TIREL.) I. 1. cc. elnöki iratok 1294/1917.
9. Egyenlőség 1917. április 3., Lelkészegyesület 1917. jún. 3. és jún. 30.
10. Egyenlőség 1917. április 3., Lelkészegyesület 1917. jún. 3. és jún. 30.
11. Allgemeine Jüdische Zeitung 1917. 15.sz. és Múlt és Jövő 1917. május, 202. o.

hitközség elöljárósága levelében, de távoli hitközségektől és magánszemélyektől is számos köszönőlevél érkezett.¹² Az Egyenlőség szerkesztősége pedig indítatva érezte magát arra, hogy egy olvasói javaslatot felkarolván az újság olvasóközönsége körében gyűjtést indítson egy, az egyházi nevére a debreceni egyetemen létesítendő alapítványra és ezután rendszeresen közölte a befolyt összegeket.¹³

Baltazár Dezső ismét tanújelét adta liberális elkötelezettségének 1917 végén, amikor az országgyűlés napirendre tűzte az 1848. évi XX. törvénycikk 3. paragrafusának végrehajtását, amely kimondta, hogy „Minden bevett vallásfelekezet egyházi és iskolai szükségei közálladalmi költségek által fedeztessenek.” A törvény végrehajtásáról szóló javaslat előkészítésekor még kérdéses volt, hogy bekerül-e abba az izraelita felekezet, és a vita során a püspök a zsidóság mellett foglalt állást.¹⁴ Baltazár tekintélye annyira megnövekedett a neológ zsidóság körében, hogy 1918 nyarán Baltazár ünnepélyt rendeztek az alapítvány átadásakor.¹⁵

A forradalmakat követő megszállás és a fehérterror időszakában véres zsidóüldözések kezdődtek az ország több pontján. Az ellenforradalmi különítmények garázdálkodását semmi nem korlátozta, a jobboldali sajtó inkább szította. Ebben a légkörben kereste fel Baltazár Dezső, oldalán Márk Endre debreceni polgármesterrel, a szegedi izraelita hitközséget és kísérelte meglátogatni a házi őrizetben levő, hazaárulással vádolt Lőw Immanuel főrabbit.¹⁶ A liberális református sajtóban pedig több cikk jelent meg az antiszemitizmus ellen.¹⁷

Debrecenben, a püspök székhelyén éles politikai küzdelem bontakozott ki a jobboldali keresztény-nemzeti erők és a helyi régi liberális erők között. Baltazár Dezső politikai támadások középpontjába került, ellene igazoltatási eljárást indítottak. Nem vehetett részt az országos politikában akkor, amikor 1920. júliusában az egyetemi numerus clausus törvényjavaslatot Haller István miniszter a minisztertanács elé terjesztette, majd megvitatását a nemzetgyűlés napirendre tűzte, tárgyalta. Így az egyébként is megrendült liberális református irányzatnak csak arra maradt ereje, hogy elítélje azokat, akik a nemzetgyűlésen református egyházi tisztségük ellenére sem szavaztak a törvény napirendre tűzése ellen.¹⁸ Baltazár befolyása azonban végig érvényesült a tiszántúli református egyházkerületben, ahol a református fiúgimnáziumokban, mint jogsértő rendelkezést, nem hajtották végre azt az 1920 nyarán hozott rendeletet, amely felvételi vizsgát írt elő a középiskolákban, hivatalosan tagadott, de köztudottan a zsidóság továbbtanulását korlátozó céllal.¹⁹ Ennek következtében míg országosan körülbelül 10

12. TIREL I. 1. cc. elnöki iratok 903/1917., Egyenlőség 1917. április 21.

13. Egyenlőség számai 1917. április – 1918. június között

14. Egyenlőség 1917. november 17. és december 22.

15. Lelkészegyesület 1918. június 15. és Egyenlőség 1918. június 12.

16. Debreceni Független Újság 1921. március 6.

17. Debreceni Protestáns Lap 1919. május 31., június 14., július 5., Lelkészegyesület 1919. szept. 6.

18. Debrecen története IV. k. Debrecen 1986. 180–198., Lelkészegyesület 1920. augusztus 28.

19. Tiszántúli Református Egyházkerület jegyzőkönyvei 1919. 20–21. 287. o.

százalékkal csökkent, addig a debreceni református gimnáziumban nőtt a zsidó tanulók száma.²⁰

A püspököt ezekben a hónapokban élesen kritizálták nemcsak katolikus részről, hanem saját egyházán belül is: elítélték közvetlen politikai szerepvállalását, a keresztény egység és összefogás legfőbb ellenségének nyilvánították.²¹ Baltazár Dezső ennek ellenére felhívást tett közzé 1921 januárjában egy minden társadalmi réteget összefogó, liberális elveken nyugvó függetlenségi párt megalakítására. Konceptiója szerint olyan nemzeti egységet kell megteremteni, amelybe mindegyik felekezet beletartozhat — szemben a keresztény alapon szerveződő politikai pártok elképzelésével. A püspök felvette a kapcsolatot egyes liberális politikusokkal, akik egy liberális blokk kialakításáról tárgyaltak.²²

A magyar zsidó sajtó ismét sokat foglalkozott Baltazár személyével és Debrecennel, ahol a helyi református és zsidó liberális elit szívós harcot folytatott a keresztény-nemzeti kurzus jobboldali képviselői ellen. Az Egyenlőség részleteket közölt a püspök akkor megjelenő önéletrajzából, közzétette az újság jubileuma alkalmából küldött levelét, ismét publikálta 1911-ben antiszemizmusról írott cikkét és figyelemmel kísérte politikai próbálkozásait.²³ A Múlt és Jövő pedig a konszolidáció és felekezeti békesség első jeleit is az országon belül Debrecenben vélte felfedezni: „Két esztendei felekezeti villongás után, mintha Debrecen felől derengene az ég. A kálvinista Róma... elsőnek mutatta meg ismét az egész országnak hogyan kell a népeket visszavezetni... a felebaráti szeretethez.”²⁴ A cionista Zsidó Szemle szintén elismerte Baltazár Dezső zsidókérdésben tanúsított következetes, bátor kiállásának erkölcsi értékét, de „szerencsétlen eltévelyedésnek” és „gettói szűkkörűségnek” tartotta a neológ sajtóban kialakult túlzott Baltazár tiszteletet.²⁵

Valóban, történetileg visszatekintve is túlzottnak tűnhet az a megkülönböztetett figyelem, amellyel a zsidóság többsége a püspök személyét övezte. Hiszen Baltazár Dezső közéleti megnyilvánulásainak a zsidóság számára inkább csak erkölcsi értéke volt — közvetlen politikai haszna alig lehetett. Szervezett politikai erő nem sorakozott fel mögötte. Valójában a mintegy 1,7 millió főt szám-

20. Lásd például a debreceni Református Fiúgimnázium értesítőit az 1919–20. és 1920–21. tanévre. Országos adat: Haller István vallás- és közoktatásügyi miniszter felszólalása a nemzetgyűlésen. Az 1920-as nemzetgyűlés naplója V.k. 204. o. Az egyetemes református konvent is elutasította a felvételi bevezetését, attól tartván, hogy az hátrányosan érintené a főleg vidéki, elmaradottabb kulturális környezetből érkező református népesség beiskolázását. De a döntés éppen Baltazár személye miatt átmenetileg valamelyest enyhített a zsidóság helyzetén is Debrecenben. A magyarországi református egyház egyetemes konventjének jegyzőkönyve 1920–23. Bp. 1924. 32/1921.

21. Lásd például: Magyar Kultúra IX. k. (1917) 336.o., VI. évf. (1918) 32–33. o., Kálvinista Szemle 1920. április 25., május 4., Debreczeni Újság 1921. március 15.

22. Debreczeni Független Újság 1921. január 4., jan. 19., jan. 20., február 8., febr. 27.

23. Egyenlőség 1920. március 20., november 20., december 18., 1921. január 22., február 5., március 19., május 28.

24. Múlt és Jövő 1921. december 2. o.

25. Zsidó Szemle 1921. március 18.

láló református felekezeti kisebbség egyik püspöke volt, aki konventi és zsinati elnökként sem kényszeríthette rá a református egyház egész felső vezetését arra, hogy szembeforduljon a Horthy-korszak uralkodó ideológiai áramlatával.

Véleményem szerint a kialakuló Baltazár tisztelet háttérében az áll, hogy a magyar zsidóság és a püspök párbeszéde éppen abban az időszakban kezdődött, amikor a vallásszabadságot, a felekezetek közötti egyenlőséget és állampolgári jogegyenlőséget biztosító szabadelvű liberalizmus végleg elvesztette monopolhelyzetét és helyébe a keresztény-nemzeti eszmekör lépett. Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök és Bangha Béla jezsuita páter — az újkonzervatív katolicizmus reprezentánsai — már az első világháború előestéjén egy olyan keresztény nemzet képét kezdték körvonalazni — többek között a Magyar Kultúra folyóiratban —, amelynek nacionalizmusa éppúgy irányult a — felfogásuk szerint — zsidó nagytőke ellen, mint a zsidó liberalizmus, zsidó szociáldemokrácia és zsidó kommunizmus ellen.²⁶ Az a zsidóság, amelynek az Egyenlőség volt a szócsöve nem akarta elismerni, hogy ez az ideológiaváltás bekövetkezett és azt sem, hogy ez — saját magatartásától függetlenül — veszélyeket rejthet számára. Szabolcsi Lajos főszerkesztő a lapjában és a Huszadik Század körkérdésére adott válaszában is kifejtette, hogy „Zsidókérdés Magyarországon csak akkor lehetne, ha a zsidóság nem az volna, ami, hanem a nemzetnek problematikus eleme, vagy ellensége lenne. Ha kivonná magát honpolgári kötelessége teljesítése alól... De vajon így van-e? Még a legdühöttebb antiszemita sem állíthatják ezt a zsidóságról.”²⁷

A forradalmakat és a háborús vereséget követően azonban átmenetileg éppen „a legdühöttebb antiszemita” álláspontja kerekedett felül a politikában és a tisztí különítményesek szabadon terrorizálhatták a zsidóságot. Az a feltételezés látszott igazolódni sokak szemében, hogy a zsidók, azonosítva a kommunistákkal, veszélyt jelentenek a keresztény magyar társadalom számára. A keresztény-nemzeti koncepció részben ezért emelkedett az államideológia rangjára. Az a körülmény is elősegítette ezt, hogy az ország a területvesztéssel nemzetiségeit is elvesztette, etnikailag — gyakorlatilag — homogénné vált. Ezen az új Magyarországon a magyar zsidóságnak szembesülnie kellett azzal a ténnyel, hogy a meghatározó politikai erők már nem mint a magyarság számarányát javító, a keresztény magyarsághoz szervesen hozzátartozó, azonos jogokat érdemlő, hű izraelita felekezeti állampolgárokat tekintik őket. Hanem éppen ellenkezőleg: olyan népeségnek tartják a zsidóságot, amelynek életlehetőségeit a „nemzet gerince”, a keresztény középosztály érdekeinek megfelelően korlátozni szükségeltetik. A magyar zsidók többsége csak átmenetinek ítélte az előállott új helyzetet és a múlt század második felében kialakított, társadalmi beilleszkedésre, akkulturalizációra épülő életstratégiáját kívánta folytatni — megőrizvén azonban zsidó identitását —, legalábbis a felekezeti hovatartozás szintjén.

26. Gergely Jenő: A politikai katolicizmus Magyarországon (1890–1950) Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1977. 34–62. o.

27. Huszadik Század XVIII. évf. (1917) XXXVI. k. 30. o.

Az időlegesen átforrósodott politikai légkörben azonban rágalomok ösztözték zúdult a magyar zsidókra, akiknek ezért izraelitaként és magyarként is védekezniük kellett. Nap mint nap hangsúlyozni kényszerültek hazafiasságukat, magyarságukat például az első világháborúban és az ellenforradalmi hadseregben szerzett érdemeik hangoztatásával, a fehérterror ellen felajánlott külföldi segítség elutasításával vagy — többségük — a cionizmustól való elhatárolódással.²⁸

Mindemellett is az izraelita felekezetű népesség a keresztény-nemzetből természetesen ki lett zárva. Ez az elvi kizártság viszont csak a liberális alapelvek: vallásszabadság, a felekezeti egyenlőség és az állampolgári jogegyenlőség megsértése árán realizálódhatott. A magyar zsidóság ezért értékelte oly nagyra Baltazár Dezső liberális elkötelezettségét. Továbbá azért, mert a püspök élő cáfolata volt annak az előítéletnek, miszerint a liberalizmus valamilyen sajátosan zsidó, kozmopolita, keresztény- és nemzetellenes eszmeáramlat.

Hasonlóan lényeges szempont volt Baltazár személyének megítélésében az is, hogy ő a vallási tolerancia alapján, ismervén és megbecsülve a zsidó vallást és kultúrát, nem értett egyet azzal a mind a római katolikus mind pedig a református egyházban eluralkodó állásponttal, hogy a zsidókérdés egyetlen megoldása az, ha a zsidók kikeresztelkednek. „Eltüntetni a zsidókérdést csak egyféleképpen lehet: a zsidók tudatos elkülönülésének megszüntetésével, azaz a zsidók beolvadásával” — emelték ki Ágoston Péter könyvének helyeslése közepette Bangha Béla lapjában, a katolikus Magyar Kultúrában.²⁹

De hasonlóképpen nyilatkozott Ravasz László, a későbbi dunamelléki református püspök is a Huszadik Század körkérdésére adott válaszában vagy Sebestyén Jenő a Kálvinista Szemlében: „Hiszünk ... az asszimiláció lehetőségében és szükségességében, s hisszük azt, hogy ennek egyetlen biztos útja a kereszténységre való áttérés, amely, ha igaz és őszinte hit alapján történik, új megnemesedett és megtisztult életet jelent minden zsidó lélek számára.”³⁰ Velük szemben vallotta Baltazár Dezső, hogy „az emberiség és a magyar nemzet egyik legértékesebb kincse a szabadelvűségnek amaz irányzata, amely a tartalmi igazság birtoklásának biztos tudatában türelemmel, megértéssel, megbecsüléssel, sőt az emberiség testvéri egységének ihlete szerint szeretettel tudja értékelni a vallási meggyőződés más álláspontjait is.”³¹

A konszolidációt követően, az 1920-as években igazolódni látszottak a magyar zsidóság új rendszerbe vetett reményei. A nagyhatalmak elvárásai, a régi uralkodó osztályok konzervativizmusa és a magyar zsidóság továbbra is nagy gazdasági szerepe következtében a kormányzat megfékezte a szélsőjobboldalt, újabb atrocitások és jogsérelmek nem érték az izraelita felekezetű népességet. A vallásszabadságra vonatkozó liberális jogszabályok érvényben maradtak sőt az 1926: XXII. tc.-kel létrehozott felsőházban a katolikus, a protestáns és görögkeleti

28. Nathaniel Katzburg, Hungary and the Jews. Policy and Legislation 1920-1943. Bar Ilan University Press pp. 32-59.

29. Magyar Kultúra IX. k. (1917) 337.o.

30. Kálvinista Szemle 1920. december 19.

31. Lelkészegyesület 1918. június 15.

főpapok mellett helyet kapott az ortodox és neológ izraeliták egy-egy főbbijára és az 1929. XXX. tc.-kel újjászervezett törvényhatósági bizottságokban a bevett felekezetek képviselői, így az izraeliták is, a törvényhatóságban elért számáruk megfelelően vettek részt.³²

A zsidó fiataloknak a numerus clausus ellenére továbbra is lehetőségük maradt egyes vidéki egyetemeken (pl. Pécsen) a törvényben engedélyezettnél nagyobb arányban a továbbtanulásra, bár nem az igényeknek megfelelő mértékben.³³ 1928-ban sor került az 1920. évi numerus clausus törvény enyhítésére is. Baltazár Dezső a módosító javaslat felsőházi vitájában elutasította a numerus clausust mind az eredeti mind pedig az enyhített formájában. „Én ... a faji megkülönböztetést a jogok, jogosítványok adásának, szerzésének, vagy megtagadásának és elvesztésének alapjául nem fogadom el. De nem fogadom el a vallási megkülönböztetést sem ... tehát a numerus clausus törvényt nem fogadom el. Nem fogadom el sem az eredeti szigorú, sem a mostani enyhébb formájában, mert hiszen a gyakorlat elég ügyes ebből az enyhébb formából is kihozni az eredeti törvény káros és szomorú eredményeit.”³⁴

A húszas évek még viszonylag demokratikus légkörében sor kerülhetett az izraelita status quo ante hitközségek országos szervezetének létrehozására is. A minisztertanács 22.231-1928. II. számú határozatával jóváhagyta a status quo hitközségek országos szövetségének alapszabályait. A minisztertanács döntésével egy hosszú, az 1868-as zsidó kongresszus óta tartó történelmi folyamat jutott el végső állomásához: az ortodox és a neológ irányzat országos irodái mellett megalakult a status quo hitközségek országos központja is. Ez 24 hitközséget érintett, köztük az ország legnagyobb status quo hitközségeit: a debrecenit, a nyíregyházit, az egrit, a gyöngyösit, a vácit és a sátorlajújhelyit. Baltazár Dezső döntő szerepet vállalt a szervezés időszakában: 1928. március 4-én a püspök mutatta be a Debrecenben tartózkodó Bethlen István miniszterelnöknek a status quo hitközségek vezetőiből álló, támogatást kérő küldöttséget és az audiencia során szót emelt érdekükben.³⁵ Majd március 14-én ő vezette Klebersberg kultuszminiszter elé a kérvényező status quo küldöttséget.³⁶ Bethlen debreceni látogatása alkalmával közbenjárásával sikerült elérnie azt, hogy a debreceni zsidó gimnázium állami támogatására — melynek ügye évek óta halasztódott — a kultuszminiszter évi 5000 pengőt utaljon ki. Mi több, a miniszterelnök a püspöknek küldött bizalmas levelében kilátásba helyezte azt is, hogy a kultuszminiszter a zsidó gimnázium tanárainak fizetés-kiegészítést fog biztosítani a közeljövőben.³⁷

32. Csizmadia Andor: A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban. Akadémiai Kiadó, Budapest 1966. 110.o.

33. N. Szegvári Katalin: Numerus clausus rendelkezések az ellenforradalmi Magyarországon. Akadémiai Kiadó, Budapest 1988. 129-141. o.

34. Felsőházi Napló II. k. Budapest 1928. 102-103.

35. Országos Egyetértés 1928. március 22.

36. Uo.

37. Országos Egyetértés 1928. március 14.. TIREL. I. 1. cc, elnöki iratok 2578/1928.

Az 1930-as évek elején, amikor a „fekete terror sötét felhői” Európa és Magyarország egén újra gyülekezni kezdtek, az idős püspök ismét szót emelt a liberalizmus védelmében, elítélve a megújuló egyetemi antiszemita zavargásokat: „Mi a liberalizmus hívei maradunk nemcsak általános politikai és gazdasági téren, hanem a művelődési, felekezeti, társadalmi élet szabadságának, egyenlőségének, viszonyosságának vonatkozásaiban is, mert a szabadságban és a szeretetben látjuk emberi méltóságunkat és legkiválóbb nemzeti jellemünket... A zsidó nép világhivatását, kultúra iránti beidegződöttségét, szorgalmát, építő világnézetét ismeri mindenki és el is ismeri, ha nem elfogult. A zsidóság tanuló ifjaival nemes konkurenciában csak nyerhet és gazdagodhatik mindenféle társnak a szelleme, lelkitartalma, tudománykészlete.”³⁸ Ugyanekkor Baltazár Dezső a keresztény egyházban tapasztalható zsidótérítési tendenciákat is elítélte és egy kultúrnemzet-hez méltatlannak tartotta. Hangsúlyozta, hogy „... nem szabad boldogságában és különösen hite boldogságában senkit sem megháborítani; de nem szabad vallási kincsei és hagyományai birtokának nemes önértékeiben sem ... ne adjunk semmiféle térítési szándékkal okot arra, hogy cselekedeteink nyomán méltatlanul feltámadt keserűség fakadjon.”³⁹

Összegzőképpen megállapíthatjuk, hogy a kettős elkötelezettségű magyar zsidók körében Baltazár tekintélye azért növekedett meg oly nagyon az 1910-es években és a konszolidáció időszakában, mert megerősítette őket azon hitükben, hogy az általuk kijelölt keskeny ösvény továbbra is járható maradt a keresztény-nemzeti Magyarországon. A húszas években és a harmincas évek elején pedig népszerűsége azért maradt töretlen, mert személye erős láncszemnek bizonyult a zsidó és a keresztény társadalom között.

Baltazár Dezső a halála előtti években egyre nagyobb figyelemmel kísérte a cionista mozgalmat és a palesztinai fejleményeket is. A fasizálódó Európában és Magyarországon az egyházlő egyre inkább úgy tekintett a cionizmusra, mint a zsidókérdés megoldásának egyik lehetséges alternatívájára.⁴⁰ Felvetődött egy keresztény Pro Palesztina Bizottság felállításának a terve, amelyben a püspök aktív szerepet vállalt volna — de ezt egészségi állapota már nem engedte meg neki.⁴¹

Baltazár Dezsőt 1936. augusztusában bekövetkezett halálakor — irányzatokra való tekintet nélkül — az egész magyar zsidóság meggyászolta. A nekrológok kiemelték elvhűségét, méltatták a magyar zsidóság érdekében végzett erőfeszítéseit, de utaltak arra is, hogy nézeteivel egyedül állott a keresztény magyar közéletben.⁴² A Baltazár-irányzat a református egyházon belül a püspök életében sem tett szert jelentősebb befolyásra. Egyházkerületén belül is csak személyes tekintélyének tulajdonítható, hogy sikerült álláspontját, mint egyházpolitikát elfogadtatni, s ebben az 1930-as évek elejéig a konzervatív-liberális városvezetés is

38. Egyenlőség 1932. december 17.

39. Egyenlőség 1932. január 23.

40. Múlt és Jövő 1933. március 67–70. o.

41. Múlt és Jövő 1936. október 269–272. o.

42. Egyenlőség 1936. augusztus 27., szeptember 3.; Múlt és Jövő 1936. szeptember 3.; Zsidó Élet 1936. szeptember 5.; Zsidó Szemle 1936. augusztus 28.; Szombat 1936. szeptember 15.

segítségére volt Vásáry István polgármesterrel az élen. A gazdasági válság nyomán bekövetkező jobboldali fordulat azonban a városi vezetésben és tiszántúli református egyházkerületben is a jobboldal előretörését eredményezte. Baltazár halála után a református egyházon belül nem akadt olyan tekintélyes személyiség, aki a liberális vonalat a fasizálódó Magyarországon képviselte volna a zsidókérdésben. E téren csak a holocaust előestéjén következett be némi változás, akkor, amikor a keresztény egyházak már alig befolyásolhatták a politikai eseményeket.